

Een orkest zuig je niet even uit je duim

Componist, gitarist, programmeur en muziekontdekker **Joël Bons** schreef een monumentaal werk voor een 39-koppig orkest met musici en instrumenten uit verscheidene culturen. Een nieuwe fase in zijn zoektocht naar het ongehoorde.

Bas van Putten

Het is veel, en Joël Bons is nog niet klaar. Op de vloer van zijn werkzolder in Amsterdam liggen prints van losse delen, en dat lijken er 25 te worden, uit zijn grote nieuwe stuk voor het Atlas Orkest. Dat is een 39-koppig intercultureel ensemble met musici uit twaalf landen en instrumenten uit verschillende culturen, van Amsterdam tot China. Het meeste materiaal is nieuw, maar op een natuurlijke manier gegroeid uit de ensemblestukken *283 Strings* (2023) en *132 Guan* (2024), voorstudies voor het stuk dat onder de vlag van het Holland Festival op de NTR ZaterdagMatinee van 21 juni in première gaat.

Die vuurdoop wordt het voorlopige culminatiepunt van een lange ontdekkingsreis naar en door andere muziekculturen dan de westerse. Joël Bons heeft als programmeur van het in 2019 gesneefde Nieuw Ensemble een imposant cv van baanbrekende en meervoudig bekroonde interculturele projecten. Na een China-reis in 1988 haalde hij veelbelovende Chinese componisten naar Europa. Het is mede dankzij Bons dat Tan Dun wereldberoemd werd, dat Guo Wenjing, Mo Wuping en Xu Shuya zich in de kijker konden spelen.

Belangstelling voor niet-westerse culturen en instrumenten was Bons met de paplepel ingegoten. Zijn cultureel geïnteresseerde ouders kochten platen met etnische muziek uit Afrika en islamitische culturen. Zijn vader, grafisch ontwerper Jan Bons, nam uit Mexico stapels platen van mariachi's mee. Al die klankindrukken voedden en vormden een muzikaal panorama dat voor een componist in wording atypisch langs de klassieke westerse muziektraditie scheerde. Zo had Bons zich in zijn jeugd eind jaren zestig al meer verbonden gevoeld met de avontuurlijkheid van The Beatles, Jimi Hendrix en Frank Zappa dan met het ijzeren repertoire van het Concertgebouworkest.

In 1998 organiseerde hij samen met het Tropeninstituut en het Concertgebouw in Amsterdam een tokkelfestival voor een wereldwijde collectie van tokkelinstrumenten. In 2002

volgde de oprichting van het Atlas Ensemble, intercultureel ensemble dat met dertig spelers uit alle uithoeken van de wereld westerse en niet-westerse instrumenten verbond tot een 'letterlijk en figuurlijk ongehoord klankpalet'.

Bons gaf compositieopdrachten, organiseerde lezingen en demonstraties van instrumenten en schreef nieuwe muziek voor Atlas-bezettingen, met als hoogtepunt het monumentale en geprezen *Nomaden* voor de wereldberoemde Franse cellist Jean-Guihen Queyras en ensemble (2016). In 2019 werd *Nomaden* bekroond met de Amerikaanse Grawemeyer Award, een van de belangrijkste muziekprijzen ter wereld.

In 2019 werden Nieuw Ensemble en Atlas Ensemble wegbezuinigd, maar artistiek leider Yoram Ish-Hurwitz van Oranjewoud Festival ontfermde zich over het Atlas-erfgoed. Hij werd de geestelijke vader en de grote stimulator van het ontwikkelingstraject dat tot het Holland Festival-project zou leiden. Voor Oranjewoud schreef Joël Bons op eigen verzoek zijn beide voorstudies voor het orkestwerk dat het Atlas Ensemble moest laten herrijzen als Atlas Orkest. Hij wilde eerst de mogelijkheden van instrumentarium en spelers in de vingers krijgen. Een orkest, zegt Bons, zuig je niet even uit je duim. Het westerse symfonieorkest maakte een eeuwenlange evolutie door voor het werd wat het is.

Maar die ontwikkeling staat al decennia stil, zegt hij. Bons wil ook een nieuw soort orkest dat de samenleving van nu weerspiegelt: 'Een veelkleurig gezelschap dat de verworvenheden en speelwijzen van musici en instrumenten uit verschillende culturen belichaamt en combineert.' Zo speelde het Atlas Ensemble in 2023 en 2024 in Oranjewoud *283 Strings* voor strijkers en *132 Guan* voor blazers, respectievelijk vernoemd naar het aantal snaren en pijpen per bezetting. Toen hij zijn leerproces had doorlopen, durfde Bons de interculturele schaaftpartij met bijna veertig spelers aan. Zo ontstond een werk dat in omvang en monumentaliteit *Nomaden* evenaart.

Atlas Ensemble,
Oranjewoud
Festival 2024

Hoe machtig moet dat klinken, veertien strijken en zes tokkelinstrumenten (drie luiten en drie citers) met zestien blazers en drie percussionisten. In alle secties verenigt Bons Europese en Aziatische instrumenten. Bij de strijkers naast twee Chinese erhu's, twee kamanche's uit Azerbeidzjan, een Turkse kemençe en een Indiase sarangi, twee violen, één altviool, twee celli en twee contrabassen. Bij de blazers, naast de westerse uit de Europese orkestpraktijk, zes niet-Europese dubbelrietinstrumenten met wortels van Armenië tot China. De muziek is soms letterlijk de synthese van de voorafgaande werken in een nieuw, grootscheepser, in de oorspronkelijke betekenis van 'samenklank' symfonisch perspectief, zij het zonder de hiërarchische gezagsverhoudingen van de westerse orkestratuur.

Zo ontstond in een afwisseling van langzaam en snel, van innig en opwindend, een veeldelige keten van korte dans- en karakterstukken, door zijn kettingstructuur althans op het formele plan verwant aan de negentiende-eeuwse pianocycclus van Schumann of Liszt, in twintigste-eeuws perspectief aan *Revolver* van The

Westerse orkesten willen virtuoze machines zijn, maar muziek gaat ook over mensen en samenspelen

Foppe Schut / Oranjewoud Festival

Beatles of Stravinsky's *Agon*. De opbouw van deel naar deel heeft als op de oude rockalbums die Joël Bons in zijn jeugd bewonderde een cumulatieve werking. Steen voor steen wordt een dramaturgisch logische totaliteit opgebouwd. In de romantiek gaat zo'n muzikale zwerftocht over onderweg zijn, het invoelend waarnemen van mensen en dingen, nieuwe sensaties ondergaan. Bij Liszt in Zwitserland en Italië, toen ook terra incognita. Bij Schumann in de wereld van het kind, zijn eigen hoofd of in het woud. Bij Bons verplaatst de reis-topos zich actueel maar even tijdloos naar de *global village* van een scala aan muziekculturen.

Die bandbreedte maakt componeren op dit panoramische niveau ook zo uitdagend en complex. Bons' klankspectrum omspant in dit orkest de halve wereld. Zijn muziek moet door de herkomst van de spelers en hun instrumenten, en door Bons' respect voor hun taal en kunnen, in zekere zin overal tegelijk zijn. Anderzijds bevordert die diversiteit juist de eenheid, naast constructief gereedschap als een terugkerende basismodus en overzichtelijk thematisch materiaal. De overkoepelende noemer en verbindende factor is dat muziek overal die bron van leven is. Een van de delen heet vast niet toevallig *One world*. Die ene wereld is de wereld van de speler die overal één ding wil; met hart en ziel de sterren van de hemel spelen.

Over die inzet gaat het stuk, de poging om elkaar te vinden en te inspireren op dat kruispunt. Juist

daarom klinkt deze muziek als hedendaagse muziek, niet als imitatie-folklore. 'Daarvoor zijn we niet bij elkaar', zegt Bons. 'Wij zijn bij elkaar om iets anders te doen.' Ook wel, zegt hij, om los te komen van dat bloedserieuze modernistische muzikidoom. Hij wil het vrijer, enerverender, fysieker. 'Zij iets anders, ik iets anders. We proberen met elkaar een gekke nieuwe muziek te maken die nog niet bestond. Daar moet je allemaal je best voor doen.'

Hij in de eerste plaats. Interessant is hoe hier componist en musici op voet van gelijkheid samenwerkten. Bons heeft geluisterd naar zijn spelers. Daar begint het mee. Al ben je er van jongs af mee vertrouwd, hun wereld is niet de jouwe. Een instrument is ook de taal die je moet leren spreken. Dan is er de fysionomie van de muziek, de laag van het beleven en ervaren, de psychologische horizon van de spelers. Bons zoomde zich een slag in de rondte om greep te krijgen op de techniek, het spel, de mens achter de musici. Hij vroeg ze kritisch te zijn. Hij wilde leren. Hij moest ook schipperen, stuitte op onverwachte problemen die in transcultureel verkeer niet te voorkomen zijn. Fantastische spelers uit orale muziektradities lezen vaak geen noten of zijn niet gewend te spelen onder dirigenten. Of hun opvattingen van toonhoogte verdroeg zich niet met het concept van een gestemd orkest.

'De Koreaanse piri en dat gekke kleine dubbelpijpinstrumentje uit Oezbekistan, de kusjnai, hebben geen vaste toon zoals wij die kennen. Ze hebben geen kleppen of iets dergelijks,

de musici moeten elke toon zelf maken. Maar hun toonhoogtebegrip is ook fluctuerend. Intonatie is voor hun oren iets heel anders dan voor ons. Wij denken soms: oei, vals, maar dat vind ik juist leuk. Die rafelranden, daar gaat het me eigenlijk om. Wat ik ook zo boeiend vind is dat in die context de trombone en de klarinet opeens superbrave, gepolijste instrumenten lijken, dat kon je in *132 Guān* mooi horen.

Ik denk dat Edgard Varèse door het dolle heen was geraakt van dit soort klanken. Hem ging het ook om die rauwe rafelrandgeluiden. Die maakten het levendig. Mijn vader scheurde als grafisch ontwerper vaak het papier. Zodat, als hij letters maakte, die altijd een soort rafelige vorm kregen. Dan leeft het, vond hij. Houd je het keurig netjes grafisch, dan wordt het mooi maar statisch. De charme van het oneffene is me heel dierbaar.'

Zo, op zoek naar hun wezenskern en hun rafelranden, verkende en mobiliseerde hij de musici. Bons schreef en schrijft met begrip voor hun kunnen en wensen, en laat hen in het nieuwe stuk met ingebouwde improvisatieruimtes in zekere zin mee-creëren. Het stuk blijft van hem, maar binnen dat raamwerk manifesteren de spelers zich zo toch op hun manier, niet als toegeëigend cultuurgood. In het deel *Circle of Four* improviseren achtereenvolgens duduk-speler Gevorg Dabaghian, guanzi- en kusjnai-spelers Guo Yazhi en Shavkat Matyoqubov, tar-speler Elcin Nagijev, sarangi-speler Yuji Nakagawa, kamancha-speler Elshan Mansurov en piri-speler Gamin Kang. De dirigent functioneert hier meer als regisseur dan als almachtige maestro.

En zo kunnen de spelers met de universele uitdrukkingswil van gedrevenen verstolen, innig, koerend, wenend, snerpnd, scheurend, snaterend en schetterend klanken voortbrengen die je nooit eerder hoorde, schoon van eigenheid. Dat is zo anders en bevrijdend aan dit experiment. De vele uitzonderingen niet te na gesproken is de westerse klassieke muziekcultuur een op klankschoonheid en esthetische perfectie afgestemde biotoop. Westerse symfonieorkesten willen onder leiding van beroemde maestro's perfecte, onverbeterlijk virtuoze machines zijn. Maar muziek gaat net zozeer over techniek als over mensen en samenspielen.

'Wat me zo ontroert', zegt Joël Bons, 'is dat waar je ook ter wereld komt, mensen soms op een simpel houtje iets zitten te spelen wat jou en hen raakt, en waar ze al dan niet ritueel van in vervoering raken. Dat je elkaar op dat niveau kunt verstaan, en samen dingen kunt doen. Het is impliciet respectvol, impliciet liefde, impliciet ontroering, impliciet alles. Daarom is het ook zo gek dat dat zo weinig gebeurt, dat alles zo monocultureel is en dat het dat zo lang gebleven is.' ■

21 juni te zien in het Concertgebouw, hollandfestival.nl. Vóór deze wereldpremière wijdt Oranjewoud Festival diverse programma's aan het Atlas Orkest, oranjewoudfestival.nl/atlas-orkest